

طرح نظریه تضامن مسئولیت مسبب حادثه و بیمه‌گر در قانون بیمه اجباری^۱

حمید افکار*، عبدالله خدابخشی**

چکیده

طرفیت بیمه‌گر در کنار مسئول حادثه برای زیان‌دیده از منظر حقوقی و اقتصادی قابل‌توجیه است، لکن تبیین مسئولیت خواندگان متعدد برای پرداخت دین واحد، یکی از مشکلات دادرس در صدور حکم است؛ به‌نحوی که در برخی موارد موضوع خواسته نسبت به یکی از خواندگان مسکوت مانده یا دعوا به کلی رد می‌شود. هدف این پژوهش با شیوه‌ای توصیفی و تحلیلی، تبیین جایگاه مسئولیت بیمه‌گر و مسبب حادثه در دعوا است تا علاوه بر شناخت ضرورت تصمیم‌گیری نسبت به هر یک، نحوه مسئولیت آن‌ها در ضمن حکم تبیین گردد و نظریه‌ای منطقی برای جبران خسارت ارائه گردد. استنباط مسئولیت استقلالی یا جمعی بیمه‌گذار و بیمه‌گر مبتنی بر دلایل مختلفی است. اشتراک مسئولیت بین بیمه‌گذار و بیمه‌گر مبنای منطقی و قانونی ندارد و مسئولیت وثیقه‌ای بیمه‌گر نیز هدف جبران خسارت بهتر زیان‌دیده را تأمین نمی‌کند. انتظار دادگاه برای استناد زیان‌دیده به قرارداد بیمه نیز چاره‌ای از مشکل تبیین مسئولیت خواندگان متعدد حل نمی‌نماید و اختلاف در نوع و میزان مسئولیت همچنان باقی است. شناسایی مسئولیت تضامنی بیمه‌گذار و بیمه‌گر در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ با هدف تضمین بهتر حق زیان‌دیده سازگار است و برخی مبانی قانونی و توجیهات حقوقی نیز ضرورت طرح نظریه تضامن مسئولیت بیمه‌گر و مسبب حادثه را موجه می‌سازد.

واژگان کلیدی: دعوی مستقیم، بیمه‌گر، مسئولیت وثیقه‌ای، مسئولیت تضامنی

۱. این مقاله برگرفته از رساله دوره دکتری تخصصی نویسنده مسئول تحت عنوان «بررسی استقلال و ارتباط دعوی مدنی و جزایی جبران خسارت در نظام بیمه‌ای» در دانشگاه فردوسی مشهد است.

* قاضی دادگستری، دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
(نویسنده مسئول)
hamidafkar@mail.um.ac.ir

** استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
dr_khodabakhshi@ferdowsi.um.ac.ir

مقدمه

مسئولیت مدنی در پرتو نظام بیمه همواره به دنبال جبران فوری و کامل خسارت گام برداشته است و ابزارهای حقوق بیمه موجبی برای تضمین خاطر زیان‌دیده و بیمه‌گذار در فرایند دادرسی است. شناخت مزایای طرح دعوای مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر در سال‌های اخیر باعث شده تا کمتر دعوایی بدون طرفیت بیمه‌گر علیه بیمه‌گذار مسئول حادثه شکل گیرد و زیان‌دیده نقطه اتکای جبران خود را بر مبنای منابع بیمه‌گر بنا می‌کند. این شیوه باعث می‌شود تا خواننده دعوا منحصر به بیمه‌گذار که در این پژوهش مراد از وی همان مسبب حادثه است، نباشد و بیمه‌گر نیز به‌عنوان طرف دعوا، خطر فعلیت اجرای تعهد خود را احساس نماید. از سوی دیگر، اگرچه پذیرش دعوای صرف علیه بیمه‌گر در بسیاری از نظام‌های حقوقی قابل قبول است، لیکن زیان‌دیده خطر عدم استماع دعوا را نمی‌پذیرد و منافع حضور بیمه‌گذار در دعوای مسئولیت وی را به طرح هم‌زمان دعوا علیه بیمه‌گذار و بیمه‌گر سوق می‌دهد.

وجود خوانندگان متعدد در برابر زیان‌دیده باعث می‌شود که محکمه به دنبال احراز مسئولیت، تکلیف به اتخاذ تصمیم داشته باشد و ضرورت دارد تا نوع مسئولیت هر یک از خوانندگان را مشخص نماید. تغییر ضرورت‌های اجتماعی و تحول جنبه‌های حمایتی حقوق بیمه موجب شده است که هدف حمایت از بیمه‌گذار مسبب حادثه در بسیاری از حوزه‌ها مانند حوادث ترافیکی کم‌رنگ گردیده و هدف حمایت از زیان‌دیده تقویت گردد. بر همین اساس، سنجش ارزشمندی مبنای حمایت از بیمه‌گذار مسبب حادثه و زیان‌دیده چهره‌های متفاوتی از مسئولیت را به‌جای می‌گذارد.

اصل جبران کامل خسارت و منع جبران مضاعف در حقوق مسئولیت مدنی، نحوه توجیه دادگاه در اثبات مسئولیت را دشوار می‌کند تا نه تنها شیوه‌ای برگزیند که مستلزم جبران کامل خسارت زیان‌دیده از منابع بیمه‌گر یا بیمه‌گذار باشد، بلکه زیان‌دیده به حق بیشتری نائل نیاید. شیوه شناسایی مسئولیت بیمه‌گذار و بیمه‌گر در ضمن دعوای مستقیم مورد اتفاق رویه قضایی نیست. لزوم اتخاذ تصمیم در خصوص مسبب حادثه و بیمه‌گر از یک‌سو و تبیین نوع مسئولیت آن‌ها در ضمن یک دادرسی، از جهت حقوقی و منطقی با تفاسیر مختلفی همراه شده و نمود این اختلاف نیز در رویه قضایی قابل ملاحظه است.

از حیث سبقت پژوهشی، توجه به لزوم صدور رأی علیه بیمه‌گر و مسبب حادثه مورد توجه جدی نبوده، لیکن ظهور اختلاف در رویه قضایی از گذشته تاکنون باعث شده تا ارائه قاعده برای دستیابی به شیوه‌ای یکسان ضرورت یابد. همچنین شناسایی نوع مسئولیت مسبب حادثه و بیمه‌گر در مقابل زیان‌دیده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که در حقوق بیمه و مسئولیت مدنی اثر پژوهشی

مستقلی به آن اختصاص داده نشده است. به همین جهت لازم است تا با در نظر گرفتن اهداف و اصول حاکم بر قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ و بر مبنای توجیحات حقوقی، میزان مسئولیت هر یک از بیمه‌گذار و بیمه‌گر در برابر زیان‌دیده تبیین گردد. تلاش پژوهش حاضر این است تا با شیوه‌ای توصیفی و تحلیلی و ضمن بهره‌گیری از رویه قضایی، چارچوبی برای قاعده‌مندسازی صدور آرای قضایی علیه بیمه‌گذار مسبب حادثه و بیمه‌گر ارائه شود و توجیه حقوقی شناخت مسئولیت هر یک از آن‌ها تحلیل گردد. بدین منظور، بدو قابلیت صدور حکم علیه بیمه‌گر و بیمه‌گذار خوانده دعوا ارزیابی و سپس نظرات قابل‌ارائه درباره نوع و میزان مسئولیت هر یک از دو خواننده از بعد حقوقی و منطقی مورد سنجش قرار می‌گیرد و استناد به هر یک از نظرات در رویه قضایی مشخص خواهد شد. در نهایت نیز قابلیت طرح نظریه تضامن در مسئولیت بین بیمه‌گر و مسبب حادثه از منظر حقوقی، قانونی و منطقی مورد تقویت قرار خواهد گرفت.

۱. لزوم صدور رأی علیه بیمه‌گر و مسبب حادثه

شیوه طرح دعوا علیه بیمه‌گر در فرایند جبران خسارت، حقوق زیان‌دیده، مسبب حادثه و بیمه‌گر را از حیث صرفه‌جویی در وقت و هزینه متأثر می‌سازد و چهارچوب فرایند دادرسی را تغییر می‌دهد. طرح دعوا علیه بیمه‌گر به دو طریق مستقیم و غیرمستقیم میسر است. دعوی غیرمستقیم یک روش سنتی و مبتنی بر رجوع هر طلبکار به مدیون خود است که چنین قابلیتی نیاز به اثبات ندارد و از زمان پیدایش حق و دادرسی وجود داشته است. این روش منصرف از صدور هم‌زمان حکم علیه مسبب حادثه و بیمه‌گر است که به جهت تحقق دو دادرسی مجزا، موضوع بحث حاضر نیست؛ لیکن مختصر کردن فرایند چند دادرسی و قابلیت رجوع طلبکار اول، یعنی زیان‌دیده به آخرین مدیون، یعنی بیمه‌گر، احساس امنیت حقوقی و مالی به مسئول حادثه و زیان‌دیده می‌دهد. اهمیت طرح دعوی مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر در حقوق کنونی موجب شده که نظام‌های حقوقی موانع پیش روی این دعوا را کم نموده و قلمروی پذیرش آن را گسترش دهند. طرح هم‌زمان دعوا علیه بیمه‌گر و مسبب حادثه بر اساس روش مستقیم ایجاب می‌نماید تا قابلیت و ضرورت تصمیم‌گیری نسبت به هر دو خواننده توسط دادرس ارزیابی و توجیه شود. نظر دادگاه در پذیرش دعوا و صدور رأی علیه مسبب حادثه و بیمه‌گر متفاوت است که در دو بند بررسی می‌شود.

۱-۱. لزوم صدور رأی علیه بیمه‌گر

امکان صدور حکم علیه بیمه‌گر در دعوی زیان‌دیده، مبتنی بر پذیرش قاعده دعوی مستقیم

است. در گذشته بسیاری از دعاوی مطروحه علیه بیمه‌گر به جهت عدم رسمیت دعوی مستقیم در حقوق ایران نفی می‌شد.^۱ در مخالفت با این شیوه طرح دعوا گفته می‌شود که امکان رجوع زیان‌دیده به بیمه‌گر خلاف اصل نسبی بودن قراردادهاست.^۲ زیان‌دیده در قرارداد بین بیمه‌گر و بیمه‌گذار سهمی ندارد و قائم‌مقام خاص هیچ‌یک از دو طرف هم نیست؛ بنابراین دعوی او اصالتاً علیه بیمه‌گر قابل‌پذیرش نیست. همچنین، دعوی مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر مخالف اصل تساوی طلبکاران است؛ زیرا به زیان‌دیده اجازه می‌دهیم تا جدای از سایر طلبکاران بیمه‌گذار، طلب خود را وصول کند و این ترجیح زیان‌دیده بر سایر طلبکاران است؛ درحالی‌که در قانون به وی امتیاز ممتازی تعلق نگرفته است (کاتوزیان و ایزانلو، ۱۳۹۷: ۱۶۳).

۱. در دادنامه شماره ۵۷۳-۲۱ مورخ ۱۳۸۳/۱۱/۵ شعبه ۸ دادگاه عمومی حقوقی مشهد می‌خوانیم: «دعوی خانم ... به طرفیت ۱- شرکت بیمه دانا ۲- ... به خواسته مطالبه دیه به این شرح که خواهان... تقاضای صدور حکم به پرداخت دیه نموده ... دعوی خواهان به طرفیت ورثه راننده مقصر وارد تشخیص و ایشان را مستنداً به ... به پرداخت ... در حق خواهان محکوم می‌کند. ضمناً دعوی خواهان به طرفیت شرکت بیمه دانا از حیث عدم توجه دعوا به آنها ... مردود بوده و قرار رد آن صادر می‌گردد.» (به نقل از خدابخشی، ۱۳۹۶: ۵۴۱).

پذیرش دعوی مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر در برخی کشورها دستاویز تغییرات گسترده‌ای بوده یا به مرور زمان مورد پذیرش رویه قضایی قرار گرفته است. به عنوان مثال در برخی ایالت‌های آمریکا مانند می‌سی‌سی‌پی این شیوه دعوا تا سال ۱۹۹۸ رد می‌شد درحالی‌که در همان زمان بسیاری از ایالت‌های آمریکا مانند آرکانزاس، فلوریدا، کانتیکت، جورجیا، لوئیزیانا، نیویورک، اوهایو، اورگن، رودآیلند، ورمانت و ویسکانسین اقدام مستقیم علیه بیمه‌گر را قابل قبول می‌دانستند (Fulcher, 2000: 378; Ball et al, 2015: 11). در این رابطه لوئیزیانا یکی از پیشقدم‌ترین ایالت‌ها در توسعه مقررات مربوط به این حق بوده است که از سال ۱۹۱۸ چنین حقی را شناسایی نموده است (Johnson, 1983: 1457). در قوانین فرانسه به صراحت این دعوا پیش‌بینی نشده بود، لیکن رویه قضایی به گسترش این تفکر کمک کرد و از اواسط قرن ۱۹ با گسترش آرای صادره در خصوص این دعوا، رویه جدیدی شکل گرفت (خدابخشی، ۱۳۹۶: ۵۳۳). در ادامه، تصویب قانون بیمه ۱۳ ژوئیه ۱۹۳۰ جای خالی دعوی مستقیم در قوانین را تا حدی پر نمود. در حقوق آلمان قاعده کلی این است که ثالث زیان‌دیده مستقیماً حق اقدام علیه بیمه‌گر بر اساس بیمه‌نامه مسئولیت ندارد. البته در بیمه اجباری مسئولیت حوادث موتوری این امکان برای زیان‌دیده ثالث هست تا بتواند مستقیماً علیه بیمه‌گر اقدام کند و این موضوع در قانون بیمه اجباری ۵ آوریل ۱۹۶۵ لحاظ شده است که در این خصوص آلمان خود را بر اساس کنوانسیون اروپایی بیمه حوادث موتوری مصوب ۲۰ آوریل ۱۹۵۹ تطبیق داده که به امضای همه کشورهای اروپایی رسیده است (Insurance Committee, 2012: 32).

۲. یکی از علل اصلی عدم پذیرش دعوی مستقیم در قواعد سنتی کامن‌لا اصل نسبیت قرارداد است زیرا زیان‌دیده در قرارداد خصوصی بین بیمه‌گذار و بیمه‌گر دخالت ندارد و نمی‌تواند از اثر مستقیم آن بهره‌مند گشته و جبران زیان را از بیمه‌گر بخواهد (Vincenza Padovan, 2003, 37; Fulcher, 2000: 377).

امروزه دکتربین حقوقی در پذیرش دعوی مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر اتفاق نظر دارد و رویه قضایی نیز به صورت قطعی چنین دعوی را استماع می‌کند^۱ (خدابخشی، ۱۳۹۷: ۳۴۷) و حتی چنین دعوی در مراجع کیفری نیز تقویت شده و گسترش یافته است^۲. در توجیه حقوقی می‌توان گفت، تقدم زیان‌دیده بر سایر طلبکاران به خاطر هدفی است که در عقد بیمه دنبال می‌شود و نباید محملی برای استفاده و بهره‌مندی سایرین از منابع بیمه‌گر باشد. مبلغی که بیمه‌گر به منظور ترمیم کسر دارایی بیمه‌گذار به زیان‌دیده می‌دهد، اگر از دارایی بیمه‌گذار عبور کند، با ورشکستگی بیمه‌گذار در معرض خطر قرار می‌گیرد و هدفی که بیمه‌گر برای آن تأمین مالی می‌نماید، محقق نمی‌شود (بابایی، ۱۳۹۴: ۱۸۸ و ۱۸۹). تسهیل و تسریع روابط بین زیان‌دیده، بیمه‌گذار و بیمه‌گر یکی دیگر از عوامل وجودی این حق است؛ به نحوی که علت اصلی پذیرش دعوی مستقیم علیه بیمه‌گر در فرانسه نیز بررسی و تصمیم‌گیری یک‌باره به تمامی ادعاهای مرتبط با مسئولیت عنوان شده است (Hodgin, 2002: 714).

طرح دعاوی مستقل و متوالی برای زیان‌دیده و بیمه‌گذار مستلزم صرف هزینه و اطاله زمان است. عدم تحمیل هزینه به طرفین و تسریع در جبران خسارت یکی دیگر از اهداف مسئولیت

۱. در دادنامه شماره ۲۰۶ مورخ ۱۳۹۲/۳/۱ شعبه ۱۴ دادگاه عمومی حقوقی تهران می‌خوانیم: «دعوا... به طرفیت... ۳- شرکت بیمه الف به خواسته صدور حکم مبنی بر پرداخت دیه منجر به فوت... به موجب مواد ۱ و ۵ قانون اصلاح قانون بیمه مصوب ۱۳۸۷ بیمه‌گر ملزم به جبران کلیه خسارات وارده به اشخاص ثالث می‌باشد و ایجاد تکلیف بیمه‌گر در مقابل اشخاص ثالث ایجاب می‌نماید که شخص ثالث یا وراثت وی بتواند مستقیماً به بیمه‌گر مراجعه نماید و اعمال این تکلیف قانونی را از او تقاضا کند و در صورت خودداری شرکت بیمه، دادگاه بیمه‌گر را مستقیماً به نفع ثالث محکوم می‌نماید بر این اساس دادگاه دعوا خواهان‌ها را محمول بر صحت تشخیص و... حکم بر محکومیت خوانده ردیف سوم و شرکت بیمه الف. به پرداخت دیه کامل مرد مسلمان... در حق خواهان‌ها صادر می‌نماید...»

۲. در تصمیم نهایی شماره ۹۸۰۹۹۷۷۵۹۳۸۰۱۰۸۰ مورخ ۱۳۹۸/۷/۲۹ شعبه ۱۳۸ دادگاه کیفری دو مشهد حکم به محکومیت بیمه‌گر در نتیجه اقدام مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر صادر شده است: «درخواست مطالبه دیه اولیای دم مرحوم محمدحسین به تقاضای حکم به پرداخت دیه از محل بیمه ایران... حکم به محکومیت شرکت بیمه ایران به پرداخت یک فقره دیه کامله مرد مسلمان به اضافه ثلث دیه کامله به لحاظ وقوع قتل در ماه حرام ظرف مهلت دو سال در حق اولیای دم محکوم می‌نماید.» (برگرفته از سایت سامانه ملی آرای قضایی به نشانی <https://ara.jri.ac.ir>)

مدنی است که با پذیرش حق رجوع مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر تأمین می‌شود.^۱ پذیرش این رویکرد در کاهش هزینه‌های شرکت بیمه و تعداد پرونده‌های دستگاه قضایی نیز مؤثر است. در نهایت هم ماده ۱۴ قانون بیمه اجباری سال ۱۳۸۷ و مواد ۴ و ۳۰ قانون بیمه اجباری سال ۱۳۹۵ مهر تأییدی بر امکان پذیرش دعوای مستقیم در حوزه حوادث رانندگی نهاد که در اکثر نظام‌های حقوقی نیز به همین ترتیب از زیان‌دیدگان سوانح ترافیکی حمایت شده است.^۲

با توجه به پذیرش قطعی دعوای مستقیم در رویه قضایی، نمی‌توان به صرف ایراد بیمه‌گر چنین دعوایی را رد کرد و عدم تصمیم دادگاه نسبت به خواسته خواهان نیز خلاف اصول مسلم دادرسی است؛ بنابراین تصمیم‌گیری دادگاه نسبت به ادعا علیه بیمه‌گر ضرورت دارد و مسکوت گذاشتن

۱. توجه به زمان و هزینه در دادرسی در نظر دادگاه ایالتی می‌سی‌سی‌پی در جریان پرونده «ایکین» در سال ۱۹۸۸ قابل ملاحظه است که در تصمیم دادگاه اشاره شده که اقدام علیه بیمه‌گذار و بیمه‌گر در یک دادرسی، منصفانه‌تر و اقتصادی‌تر است تا اینکه صدور حکم سه یا چهار سال طول بکشد و خسارت بعد این مدت جبران شود (Fulcher, 2000: 384).

۲. به عنوان مثال در استرالیا بر اساس ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی (دعوای مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گران) سال ۲۰۱۷ پذیرفته شده که شخص ثالث زیان‌دیده بتواند مستقیماً برای دریافت خسارت به بیمه‌گر مراجعه کند و در صورت عدم وصول حق خود، از همان جایگاه بیمه‌گذار برای اقامه دعوا علیه بیمه‌گر برخوردار است. قانون بلژیک نیز اقدام مستقیم زیان‌دیده علیه بیمه‌گر را به طور گسترده مجاز می‌داند (Denslow & Baks, 2018: 14). در این کشور بر اساس قانون ۲۵ ژوئن ۱۹۹۲ مربوط به قراردادهای بیمه زمینی شخص ثالثی که متحمل صدمه یا زیان شده است، زیان‌دیده می‌تواند علیه بیمه‌گر مستقیماً اقدام کند و حق اقدام ثالث در همه انواع ضررها و دعوای مورد پذیرش است این حق در برخی مقررات خاص دیگر نیز مورد تأیید قرار گرفته است که از جمله آنها قانون بیمه مسئولیت حوادث موتوری، قانون محاکمات کلینیکی، قانون حقوق بین‌الملل خصوصی بلژیک هستند (IBA Insurance Committee, 2012: 24; Turnbull & Quirk, 2012: 47). در فرانسه و اسپانیا اقدام مستقیم علیه بیمه‌گر در همه موارد مجاز است (European commission, 2014: 70). در انگلستان نیز بر اساس قوانین حمایت از اشخاص ثالث در برابر بیمه‌گران مصوب ۱۹۳۰ و ترافیک زمینی مصوب ۱۹۸۸ اگر چه امکان طرح دعوای مستقیم بود، لیکن زیان‌دیده نمی‌توانست پس از وقوع حادثه به تنهایی بر بیمه‌گر اقامه دعوا نماید و حق اقامه هم‌زمان دعوا بر بیمه‌گر و بیمه‌گذار را هم نداشت و شرط لازم برای اقامه دعوا علیه بیمه‌گر، اثبات قبلی مسئولیت بیمه‌گذار بود (Hodgin, 2002: 710 & 711; The Law Commission and The Scottish Law Commission, 2001: 3). اما پس از اصلاح قانون حمایت از اشخاص ثالث در برابر بیمه‌گران در سال ۲۰۱۰، دعوای صرف علیه بیمه‌گر نیز پذیرفته شد و به زیان‌دیده این اجازه داده شده تا قبل از طرح دعوا بر بیمه‌گذار، به اقامه دعوای مستقیم علیه بیمه‌گر بپردازد و حتی بدون فراخواندن بیمه‌گذار به دادرسی، اصل مسئولیت بیمه‌گذار و قلمرو آن را به اثبات برساند (کاتوزیان و ایزانلو، ۱۳۹۷: ۲۹۳).

خواسته یا عدم ورود به ماهیت در صورت کمال شرایط شکلی قابل توجیه نیست.

۱-۲. لزوم صدور رأی علیه مسبب حادثه

به رسمیت شناختن دعوی مستقیم علیه بیمه‌گر و طرح حداکثری دعاوی جبران خسارت در نظام بیمه‌ای به این طریق، موجب شده تا زیان‌دیده در وهله اول بیمه‌گر را هدف قرار دهد و نظام قضایی نیز به دنبال راهی برای در دسترس قرار دادن منابع بیمه‌گر به نفع زیان‌دیده است تا رابطه بین زیان‌دیده و بیمه‌گذار به حداقل برسد؛ بر همین اساس، در برخی آرای قضایی دیده می‌شود که بدون توجه به حضور و طرفیت بیمه‌گذار در دعوا، صرفاً شرکت بیمه محکوم‌علیه دعوا است و گویی خواننده دعوا فقط بیمه‌گر است. تمسک به این رویکرد با توجه به قواعد دادرسی همواره قابل قبول نیست. درست است که زیان‌دیده در بسیاری موارد بیمه‌گذار را برای تحکیم دعوا خواننده قرار می‌دهد، لیکن این غرض در تمامی دعاوی ثابت نیست. برای تشخیص ضرورت تصمیم‌گیری نسبت به بیمه‌گذار و نوع این تصمیم، توجه به نقش وی در دعوا ضروری است. گاهی علت اصلی طرفیت بیمه‌گذار در دعوا، رعایت شرایط شکلی و پیشگیری از عدم استماع دادگاه نسبت به دعوی صرف علیه بیمه‌گر است؛ اما قصد واقعی زیان‌دیده مطالبه خسارت از بیمه‌گر است و به بیمه‌گذار توجهی ندارد. در این صورت، حضور بیمه‌گذار در دعوا برای تحکیم خواهد بود و عدم مسئولیت بیمه‌گذار، حق خواهان را متأثر نمی‌سازد. اشاره دادگاه به این مسئله به درستی در برخی آرای قضایی قابل ملاحظه است؛^۱ لیکن باید توجه داشت که وجود نام بیمه‌گذار مسبب حادثه در ردیف خوانندگان، ضرورت تصمیم‌گیری نسبت به وی را اقتضا دارد و حتی عدم پذیرش مسئولیت یا انصراف خواننده زیان‌دیده نسبت به وی نیز صدور تصمیم قضایی صحیح را اقتضا دارد.^۲

۱. در تصمیم شماره ۹۹۰۹۹۷۷۵۷۶۱۰۰۳۶۱ مورخ ۱۳۹۹/۴/۳۱ شعبه ۱۱ دادگاه عمومی حقوقی شهرستان مشهد به خوانسته خواهان به درستی توجه شده و حضور بیمه‌گذار صرفاً در مقام رعایت تشریفات دادرسی تلقی شده است: «دعوا خواهان‌ها... بطرفیت خوانندگان به اسامی ۱- شرکت بیمه ایران ۲- شرکت بیمه توسعه ۳-... به خوانسته صدور حکم بر محکومیت خواننده ردیف اول به پرداخت یک فقره دیه کامل مرد مسلمان... نسبت به دعوا خواهان به طرفیت خواننده ردیف سوم، با توجه به اینکه خوانسته‌ای علیه خواننده ردیف سوم مطرح نشده و صرفاً جهت رعایت تشریفات قانونی طرف دعوا قرار گرفته است، لذا دادگاه نسبت به خواننده مذکور مواجه با تکلیفی نبوده و فارغ از هرگونه اظهارنظری است...»

۲. در تصمیم شماره ۹۷۰۹۹۷۸۷۳۶۷۰۰۴۴۳ مورخ ۱۳۹۷/۷/۱ شعبه دوم دادگاه عمومی حقوقی کامیاران می‌خوانیم: «دادخواست تقدیمی از جانب... بطرفیت ۱- شرکت بیمه البرز ۲ و ۳-... به خوانسته الزام به پرداخت دیه صدمات... حکم بر محکومیت شرکت بیمه البرز به پرداخت... صادر می‌گردد... خوانندگان ردیف دوم و سوم

گاهی قصد واقعی زیان‌دیده از طرح دعوا علیه بیمه‌گر و بیمه‌گذار مسبب حادثه، تمسک به دو منبع برای جبران است و رجوع خواهان به هر یک به اعتبار جداگانه‌ای است. در این صورت، خواهان حق دارد که خسارت خود را از بیمه‌گذار و بیمه‌گر بخواهد و مطالبه این حق از محکمه، نیاز به پاسخ قضایی دارد. عدم پاسخ‌گویی دادگاه به خواسته زیان‌دیده به جهت استناد به قرارداد بیمه توسط وی یا عدم پذیرش دعوا به طور مطلق خلاف اصول مسلم است و چه بسا خواهان از حق مراجعه به بیمه‌گر منصرف گردد و صرفاً قصد پیمودن ادامه مسیر دادرسی نسبت به بیمه‌گذار را داشته باشد؛ بنابراین نمی‌توان همواره بیمه‌گر را مسئول و حضور بیمه‌گذار را شکلی دانست. در فرض اخیر، تصمیم‌گیری برای خواسته زیان‌دیده علیه هر دو خواننده امری ضروری و مستلزم صدور حکم در ماهیت دعوا است. بدین ترتیب، در صورت استقرار حق زیان‌دیده، باید به او اجازه داد که به هر یک از مسئولان برای جبران تمام خسارت خود مراجعه کند (کاتوزیان، ۱۳۹۱: ۲۵۵) و صدور تصمیم قضایی ضرورت دارد.

۲. نوع و میزان مسئولیت مسبب حادثه و بیمه‌گر

نوع و میزان مسئولیت خوانندگان متعدد یکی از مباحث مهم در حقوق مسئولیت مدنی است. این مسئله زمانی مطرح می‌شود که زیان‌دیده برای جبران خسارت خود حق مراجعه به بیش از یک شخص داشته باشد. پس از فراخوانده شدن مسئول حادثه و بیمه‌گر به دادرسی و با پذیرش ضرورت صدور حکم نسبت به هر یک از آن‌ها، نوع و میزان مسئولیت هر یک از خوانندگان اهمیت می‌یابد. در این خصوص نظریات مختلفی قابل طرح است که در بخش‌های آتی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱. مسئولیت استقلالی بیمه‌گر و مسبب حادثه

با توجه به اینکه نظریه تضامن در مسئولیت خلاف اصل دانسته شده^۲ (صفایی و رحیمی،

... در باب خواسته مطالبه دیه و هزینه‌های درمان به لحاظ آنکه این خسارات داخل در تعهدات شرکت بیمه بوده و

طرفیت آنان به لحاظ تحکیم دعوا بوده است... قرار رد دعوا صادر می‌گردد...»

۱. در تصمیم نهایی شماره ۹۹۰۹۹۷۷۵۰۱۰۰۹۳۵ مورخ ۱۳۹۹/۱۰/۲۲ شعبه ۱ شورای حل اختلاف شهرستان مشهد ملاحظه می‌گردد که هدف از طرح دعوا علیه بیمه‌گر مطالبه حق بوده است که با استرداد دعوا نسبت به بیمه‌گر، دعوا علیه بیمه‌گذار ادامه یافته است. به موجب این تصمیم: «دعوا ... به طرفیت خوانندگان ۱- آقای محمدعلی ۲- بیمه ایران به خواسته مطالبه خسارت ... حکم بر محکومیت خواننده به پرداخت ... صادر و اعلام می‌گردد... و با توجه به اینکه خواهان دعوا خویش را از خواننده ردیف دوم بیمه ایران مسترد نمود لذا با استناد به بند ب ماده ۱۰۷ قانون آیین دادرسی مدنی قرار رد دعوا صادر و اعلام می‌گردد...»

۲. در بخشی از نظر مشورتی شماره ۷/۹۸/۷۹۸ مورخ ۱۳۹۸/۶/۱۳ آمده: «... در فرضی که خواهان، دعوا را به

۱۴۰۰: ۲۱۲؛ جنیدی، ۱۳۷۵: ۱۰؛ آقائی، ۱۳۹۴: ۵؛ قاسم‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۰۵)، دادگاه معمولاً به دنبال پذیرش مسئولیت استقلالی بیمه‌گر یا بیمه‌گذار است. این نوع مسئولیت به چند صورت قابل ظهور است که در ذیل صور مختلف آن بررسی می‌شود.

۱-۲. نظریه تقسیم مسئولیت

مبنای تقسیم مسئولیت خواندگان متعدد در حقوق مسئولیت مدنی، غالباً در مبحث دخالت اسباب متعدد در ایجاد خسارت بررسی می‌شود (صفایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۴؛ خادم رضوی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۴). بر اساس این نظر، زیان‌دیده باید حق خود را از بیمه‌گذار و بیمه‌گر بخواهد و مجموعه آن‌ها مکلف به جبران خسارت زیان‌دیده هستند و مسئولیت مشترک دارند. نظریه تقسیم مسئولیت بین بیمه‌گر و بیمه‌گذار برای جبران خسارت زیان‌دیده مبنای محکم و طرف‌دار چندانی ندارد. تفکیک مسئولیت بین بیمه‌گر و بیمه‌گذار، حق خواهان را در معرض تضییع قرار می‌دهد و اگر بیمه‌گر پس از جبران بخشی از خسارت برائت یابد، عملاً فلسفه جبران کامل خسارت زیان‌دیده که در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ مورد توجه قرار گرفته، نقض می‌شود؛ بنابراین بیمه‌گر نمی‌تواند با جبران بخشی از خسارت برائت یابد و مسئولیت قراردادی خود را نیمه‌تمام گذارد.

همچنین مبنای تقسیم مسئولیت بین خواندگان متعدد زمانی قابل‌توجیه است که اسباب متعددی در ورود خسارت دخیل باشند تا هر یک بر مبنای نظریاتی همچون تساوی، تقصیر یا تأثیر در ایجاد زیان، عهده‌دار مسئولیت عمل خود باشد (شهباز قهفرخی، ۱۳۹۹: ۱۳۲)؛ حال آنکه در حادثه رانندگی، سبب اصلی تحقق دین، بیمه‌گذار مسبب حادثه است؛ لیکن دو منبع جبران با منشأ مسئولیت متفاوت وجود دارد. لذا تعهد قراردادی بیمه‌گر ناظر به پوشش مسئولیتی است که قبلاً

طرفیت مسبب ورود زیان و شرکت بیمه یا صندوق تأمین خسارت‌های بدنی مطرح نموده است، محکومیت مسبب و شرکت بیمه به پرداخت خسارت به صورت تضامنی با توجه به اصل عدم تضامن، علی‌الاصول فاقد وجهت قانونی است و اگر مقصود خواهان محکومیت تضامنی آن‌ها باشد به نظر می‌رسد، چنین دعوایی مردود است؛ اما اگر مقصود محکومیت تضامنی نباشد، طرف دعوا بودن مسبب به عنوان خواننده از جهت احراز ورود خسارت و استناد آن به وی و نیز تا حدودی که مشمول قرارداد بیمه نمی‌باشد، قابل توجیه است.»

همچنین در دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۰۲۲۲۹۰۰۱۸۹ مورخ ۱۳۹۴/۳/۳۰ شعبه ۲۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران اصل عدم تضامن در امور غیر تجاری مورد تصریح قرار گرفته است. به موجب این تصمیم: «در قانون مدنی و در قوانین کیفری جاری محکومیتی تحت عنوان تضامنی پیش‌بینی نشده است و تنها در قانون تجارت و اسناد تجاری از قبیل چک و امثال آن تضامن پیش‌بینی شده است...»

۱. مواد ۱۰، ۱۴ و ۱۵ قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵.

ارکان آن محقق گردیده و دخالتی توسط بیمه‌گر در ورود آن قابل تصور نیست.

۲-۱-۲. نظریه مسئولیت وثیقه‌ای بیمه‌گر

در مقابل نظر تقسیم مسئولیت که توجیه منطقی و حقوقی ندارد، توجه به رویکرد ظاهری قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ برای شناسایی مسئولیت نهایی جالب توجه است. در جمع بین مواد ۲ (تبصره ۲)، ۱۶ و ۳۸ قانون مزبور، چنین به نظر می‌رسد که مقنن رویکرد مسئولیت وثیقه‌ای را با تأکید بر تعهدات بیمه‌گر و صندوق مورد نظر داشته است (خدابخشی، ۱۳۹۶: ۲۶۲)؛ بنابراین بیمه‌گر باید مسئولیت ابتدایی را به دوش کشد و همه خسارت زیان‌دیده را پرداخت نماید، اما بعد از تصفیه خسارت برای دریافت آنچه خارج از سهم خود دریافت نموده، به عامل مسئول مراجعه نماید (همان). بر این اساس، همان‌طور که بیمه‌گر باید در جبران خسارت پیش‌قدم شود، دادگاه نیز باید مسئولیت بیمه‌گر را در اولویت قرار داده و حکم به جبران خسارت توسط وی دهد.

در توجیه این نظر می‌توان گفت، با توجه به تعداد و شدت خسارات حوزه حوادث ترافیکی، به نظر می‌رسد که این روش باعث خواهد شد تا زیان‌زننده از خطر رویارویی با جبران خسارت رهایی یابد و هدف تضمین جبران خسارتی که در عقد بیمه دنبال می‌نموده، به این شیوه تحقق یابد. همچنین برخی معتقدند که بیمه نوعی ضمانت است (محمدی، ۱۳۸۵: ۷۳) که بنا به نظر مشهور فقهای امامیه نقل ذمه در آن جاری می‌شود (مجاهد طباطبائی، بی‌تا: ۱۲۸؛ محقق داماد، ۱۴۰۶: ۱۹۸؛ حسینی خواه، ۱۳۹۰: ۱۵۷) و مسئولیت ضامن به‌جای مضمون‌عنه پس از تحقق عقد و خسارت، شایسته است. این رویکرد از تبصره ۲ ماده ۸ قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ که تعهد بیمه‌گر پس از ورود خسارت را حال شده می‌داند نیز قابل استنباط است. از سوی دیگر بیمه کیسه‌داری زیان‌زننده است و همان‌طور که محکوم‌علیه حق دارد تا از میان اموال خود آنچه را می‌خواهد به‌عنوان محکوم‌به اعطا نماید، بیمه‌گذار نیز اختیار پرداخت خسارت از میان اموال خود دارد که وی نیز همیشه بیمه‌گر را به‌عنوان منبع جبران انتخاب می‌کند و دادگاه نیز باید این اولویت را رعایت کند.

این دیدگاه با تفکر حمایت حداکثری از مسبب حادثه قابل توجیه است؛ لیکن باید توجه داشت که هرچند هدف آغازین بیمه مسئولیت، حمایت از بیمه‌گذار در برابر خطرهای احتمالی موجب مسئولیت بوده، به تدریج اندیشه حمایت از زیان‌دیده در حوادث ترافیکی غلبه کرده است (کاتوزیان و ایزانلو، ۱۳۹۷: ۱۶۴). تغییر ماهیت قراردادی بیمه مسئولیت در قوانین بیمه اجباری به‌صورت تلفیقی از قانون و قرارداد، نشان از آن دارد که هدف بیمه مسئولیت، صرفاً جبران به‌جانشینی از بیمه‌گذار نیست؛ بلکه ابزاری برای دستیابی به هدف جمعی شدن مسئولیت است. تلقی بیمه به‌عنوان صرفاً کیسه‌داری بیمه‌گذار مسئول حادثه نیز قابل قبول نیست و مراجعه مستقیم

زیان‌دیده به منابع بیمه‌گر را باید نوعی حق مستقل و قانونی دانست (خدابخشی، ۱۳۹۶: ۵۳۸؛ الفت و ذاکریان، ۱۳۹۴: ۱۰۸؛ ۴۴: ۲۰۰۳؛ Vincenza Padovan, 2003). که برآمده از تعهد قانونی و قراردادی بیمه‌گر است (رحیمی و محبی انجدانی، ۱۴۰۰: ۱۴۲). همچنین توجیه مسئولیت انتقالی بیمه‌گر بر مبنای عقد ضمان دشوار است و پذیرش ماهیت مستقل برای بیمه‌گر مسئولیت در حقوق کنونی طرف‌داران بیشتری دارد (مکارم شیرازی، ۱۴۲۹: ۴۷۹؛ موسوی خمینی، بی‌تا: ۶۰۹؛ موسوی اردبیلی، ۱۴۱۴: ۲۱۵؛ برهانیان نقیبه، ۱۳۸۶: ۴۱؛ عرفانی، ۱۳۷۱: ۲۴۵).

از سوی دیگر رجوع ابتدایی زیان‌دیده به بیمه‌گر الزامی نیست و اقامه دعوا علیه بیمه‌گر و مراجعه به وی برای جبران بهتر، حق است نه یک الزام (کاتوزیان و ایزانلو، ۱۳۹۷: ۲۸۷؛ خدابخشی، ۱۳۹۶: ۵۴۴). یکی از ویژگی‌های اصلی حق، امکان گذر از آن است (طباطبایی یزدی، ۱۴۲۱: ۵۶؛ شهید اول، بی‌تا: ۴۳؛ پورمولا، ۱۳۹۰: ۷۲). عبارت «حق دارند» در ماده ۳۰ به خوبی مؤید اختیار زیان‌دیده در مراجعه به بیمه‌گر است و منطقاً نیز قرار دادن زیان‌دیده در مقابل بیمه‌گر و دور ایستادن مسبب حادثه از میدان مسئولیت موجه نیست. به عبارت دیگر، لزوم تبعیت زیان‌دیده از قرارداد خصوصی بین بیمه‌گر و بیمه‌گذار قابل انتقاد است؛ زیرا قرارداد خصوصی بین بیمه‌گذار و بیمه‌گر به نفع ثالث زیان‌دیده قابل استناد است و به وی این اجازه را می‌دهد که با به رسمیت شناختن این قرارداد، به بیمه‌گر مراجعه نماید؛ اما استناد اجباری قرارداد خصوصی دو شخص علیه ثالث زیان‌دیده قابل قبول نیست (ایزانلو و شریعتی‌نسب، ۱۳۹۱: ۳۸). رویکرد وثیقه‌ای باعث می‌شود تا دادرسی قرارداد خصوصی بیمه را بر زیان‌دیده تحمیل نماید و وی را از حق عدم استناد قرارداد محروم سازد.

۳-۱-۲. نظریه اختیار زیان‌دیده در رجوع به مسبب حادثه یا بیمه‌گر

نقدی که به جهت تحمیل اجباری قرارداد بیمه بر زیان‌دیده در نظر قبل گذشت، باعث می‌شود تا چهره دیگری از مسئولیت استقلالی قابل‌ارائه باشد. قابلیت مراجعه اختیاری زیان‌دیده به هر یک از مسبب حادثه یا بیمه‌گر و تبعیت دادگاه از این انتخاب، معیاری است که با در نظر گرفتن قابلیت استناد قرارداد بیمه مطرح می‌شود. این دیدگاه به زیان‌دیده حق مراجعه به هر یک از بیمه‌گذار مسبب حادثه یا بیمه‌گر را می‌دهد، لیکن رجوع هم‌زمان به هر دو را نمی‌پذیرد؛ توضیح آنکه زیان‌دیده نسبت به رابطه خصوصی بیمه‌گذار و بیمه‌گر بیگانه است و می‌تواند بر اساس نهاد عدم قابلیت استناد آن را نادیده بگیرد. اگر از حق خود صرف‌نظر نماید و با استناد به قرارداد بیمه خواستار استفاده از مزایای آن باشد، نوعی جایگزینی قراردادی حاصل شده و دیگر حق مراجعه به بیمه‌گذار از او سلب می‌شود و صرفاً باید بر مبنای قرارداد بیمه جبران خود را از بیمه‌گر بخواهد؛ اما اگر زیان‌دیده نخواهد از حق خود

در استناد به قرارداد بیمه استفاده نماید، همچنان حق مراجعه به بیمه‌گذار برای وی باقی است. دادگاه نیز تصمیم خود را بر اساس انتخاب زیان‌دیده استوار می‌سازد.

این نظر اگرچه به زیان‌دیده حق انتخاب می‌دهد، لیکن در عمل با این اشکال همراه است که زیان‌دیده باید در ابتدای راه دادرسی تصمیم بگیرد که قصد استناد به قرارداد بیمه را دارد یا ندارد. به عبارت دیگر، اگر زیان‌دیده، دعوای خود را علیه بیمه‌گر طرح نماید، عملاً به قرارداد استناد نموده و رجوع وی به بیمه‌گذار قابل قبول نیست؛ زیرا عدم قابلیت استناد، نوعی حق انتقاد برای ثالث به وجود می‌آورد که قرارداد بیمه را نادیده بگیرد. البته صاحب حق می‌تواند مبادرت به اسقاط حق خود نماید (مولودی قلاچی، ۱۳۷۹: ۹۳؛ رباطی، ۱۳۹۵: ۱۲۸) و پس از آن باید به مفاد قرارداد پایبند بوده و خسارت خود را فقط از بیمه‌گر بخواهد. در مقابل، اگر زیان‌دیده قرارداد خصوصی بیمه را نسبت به خود محترم نشمارد، با استفاده از نهاد عدم قابلیت استناد، صدور حکم علیه بیمه‌گذار لازم است؛ لیکن به جهت عدم امکان جمع استناد به قرارداد و عدم استناد به آن در زمان واحد، مسئولیت هم‌زمان مسبب حادثه و بیمه‌گر توجیهی ندارد.

نقد دیگری که بر این نظریه وارد می‌شود این است که تا زمانی که زیان‌دیده از حق استناد خود به قرارداد بیمه بهره‌نجوید، قابلیت رجوع به بیمه‌گر مطرح نمی‌شود و دادگاه به جهت طرح دعوای صرف علیه بیمه‌گذار، تکلیفی به محکومیت بیمه‌گر ندارد و مسائل مربوط به مسئولیت خواندگان متعدد مطرح نمی‌شود. همچنین استناد به قرارداد و جایگزینی قراردادی زیان‌دیده به جای بیمه‌گذار زمانی قابل طرح است که ماهیت دعوای مستقیم علیه بیمه‌گر را نوعی انتقال طلب، انتقال دین یا قائم‌مقامی بدانیم. با پذیرش مبنای جایگزینی قراردادی زیان‌دیده به جای بیمه‌گذار، رجوع زیان‌دیده به بیمه‌گر به جانشینی از بیمه‌گذار است و عدم محکومیت بیمه‌گذار قابل توجیه خواهد بود؛ زیرا زیان‌دیده با استناد به قرارداد بیمه، به حق رجوع به بیمه‌گر دست پیدا می‌کند و محکمه بیمه‌گر را به خاطر انتقال تعهدات محکوم می‌نماید؛^۱ درحالی‌که اگر چنین دعوایی یک حق مستقیم قانونی

۱. در تصمیم نهایی شماره ۹۹۰۹۹۷۵۱۸۳۲۰۱۴۰۰ مورخ ۱۳۹۹/۱۲/۱۴ شعبه ۲ دادگاه عمومی حقوقی شهرستان سبزوار می‌خوانیم: «دعوای ... به طرفیت ۱- آقای محسن ۲- شرکت بیمه ایران به خواسته مطالبه خسارت وارده و افت قیمت وسیله نقلیه بر اثر تصادف ... خواننده ردیف دوم را به پرداخت مبلغ ... درحق خواهان با محاسبه اجرای احکام محکوم و اعلام می‌دارد. درخصوص خواننده ردیف اول نیز با توجه به اینکه ... بیمه میبایست خسارات وارده را پرداخت نماید که با توجه به سقف تعهدات بیمه‌نامه و اینکه تمامی خسارات توسط بیمه پوشش داده و باید پرداخت نماید لذا ذمه وی بری شده و دعوای متوجه وی نمی‌باشد و به استناد بند ۴ مواد ۸۴ و ۸۹ قانون اخیر قرار رد دعوای صادر

باشد که نیازی به استناد زیان‌دیده به قرارداد نداشته باشد، بر اساس معیار انتخاب، زیان‌دیده می‌تواند به بیمه‌گر یا عامل زیان مراجعه کند (بادینی و دیگران، ۱۳۹۹: ۸۰ و ۸۱).

۳-۲. نظریه مسئولیت تضامنی بیمه‌گر و مسبب حادثه

در مقابل مسئولیت استقلالی خوانندگان متعدد، نظریه تضامن در مسئولیت قابل‌ارائه است. زمانی که تعهدی واحد به جهت روابط حقوقی متعدد بر عهده چند شخص قرار می‌گیرد، سخن از تضامن مطرح است (یزدانیان و نیازی، ۱۳۹۳: ۱۸۱).^۱ در روابط بین اسباب متعدد معمولاً این نوع مسئولیت زمانی مجال ظهور می‌یابد که امکان تقسیم خسارت بین عوامل نباشد (Kornhauser & Revesz, 1993: 435). عدم امکان تشخیص دقیق مسئولیت بیمه‌گذار و بیمه‌گر نیز ایجاب می‌کند که مسئولیت تضامنی تقویت گردد. به عبارت دیگر، با توجه به اینکه منشأ تعهد بیمه‌گذار در برابر زیان‌دیده غیرقراردادی و مسئولیت بیمه‌گر قراردادی است، سخن گفتن از اشتراک مسئولیت آن‌ها میسر نیست. زیان‌دیده‌ای که به موجب دعوی مستقیم، مسئول حادثه و بیمه‌گر وی را طرف دعوا قرار می‌دهد، صرفاً به دنبال یک منبع برای جبران نیست و به پرداخت بیمه‌گر نیز توجه دارد. در این خصوص برخی معتقدند که بیمه‌گر و مسبب حادثه مسئولیت تضامنی به جبران خسارت دارند و زیان‌دیده می‌تواند به هر یک که بخواهد مراجعه کند (کاتوزیان و ایزانلو، ۱۳۹۷: ۳۰۰؛ بابایی، ۱۳۹۴، ۱۹۸؛ عابدی و نادی، ۱۳۹۹: ۱۸۶).

پذیرش تضامن مسئولیت بیمه‌گر و مسبب حادثه متضمن توجیحات منطقی، حقوقی و قانونی است و تبعیت از آن مزایای عملی به دنبال دارد. استناد به اصل سنتی عدم تضامن در حقوق ایران

می‌گردد...» این رأی به موجب تصمیم شماره ۱۴۰۰۲۵۳۹۰۰۱۶۱۱۵۰۸ مورخ ۱۴۰۰/۲/۲۲ شعبه ۸ دادگاه تجدیدنظر استان خراسان رضوی تأیید می‌گردد.

۱. برخی حقوق‌دانان بین تضامن اعم از کامل و ناقص و تضامن به مفهوم اخص قائل به تفکیک هستند و معتقدند که تضامن در حقوق رومی بر پایه نمایندگی استوار است اما در تضامن نمایندگی و به تبع آن ارتباط حقوقی بین بدهکاران وجود ندارد (شمس، ۱۳۹۸: ۳۳۷). از نظر برخی دیگر مسئولیت تضامنی همان تضامن ناقص است که در مقابل تضامن کامل قرار می‌گیرد (یزدانیان و نیازی، ۱۳۹۳: ۱۴۰). برخی دیگر معتقدند که در حقوق ما این‌گونه تمایزها موجه نیست، زیرا مبنای این تفکیک‌ها در مورد تضامن کامل و ناقص یا در مورد تعهدات تضامنی و تضامنی، وجود یا عدم آثار فرعی تضامن است که از منظر رجوع متعهدین بر اساس نمایندگی یا وحدت موضوع دین متفاوت است؛ لیکن در حقوق ما نمی‌تواند مبنای تمییز باشد، زیرا رجوع به مسئولین در هر دو تعهد ممکن است (جنیدی، ۱۳۷۵: ۳۴). در این مقاله مفهوم تضامن به معنای عام مورد توجه است و آثار خاص هر یک از صور خاص مسئولیت تضامنی در سایر مقالات مورد توجه قرار گرفته است که محل بحث این پژوهش نمی‌باشد.

موجب شده تا در بسیاری از زمینه‌های مسئولیت، زیان‌دیده دچار سختی گردد؛^۱ به همین جهت، می‌توان گفت که اصل عدم تضامن در مسئولیت به‌طور کلی قابل قبول نیست و تضامن در مسئولیت در حوزه‌های مختلف روابط حقوقی به‌صورت امری متعارف و اجتناب‌ناپذیر درآمده است (دیلمی، ۱۳۹۰: ۹۰)؛ به‌گونه‌ای که اصل عدم تضامن در حقوق کنونی تخصیص گسترده‌ای خورده و برخی حقوق‌دانان معتقدند که باید در گسترش و توسعه ضمان تضامنی که پاسخ‌گوی نیازهای عینی جامعه است، بیش از پیش تلاش شود (شهناهی، ۱۳۸۵: ۴۲). اتخاذ چنین رویکردی با این مزیت همراه است که زیان‌دیده را از اثبات میزان مسئولیت هر یک از عوامل مسئول بی‌نیاز می‌سازد و پیچیدگی رابطه تقسیم مسئولیت بین مسئولین قراردادی و قانونی را علیه زیان‌دیده غیرقابل استناد می‌کند.

حمایت حداکثری از زیان‌دیده صرفاً بر بنیاد نظریه تضامن در مسئولیت بیمه‌گذار مسبب حادثه و بیمه‌گر بنا می‌گردد. مراجعه به بیمه‌گر همواره برای زیان‌دیده بهتر نیست و در مواردی که مسئول حادثه از وضعیت مالی مطلوبی برخوردار است، نفع مراجعه به وی برای زیان‌دیده بیشتر است و توسل به قرارداد بیمه و امتیازات آن نباید حق مراجعه به مسئول حادثه را مختل نماید. قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ که با هدف بهبود وضعیت قربانیان حوادث رانندگی و تسریع در روند جبران خسارت وضع گردیده است، در کنار مسئولیت مدنی مسبب حادثه تجلی بهتری خواهد یافت و امکان مراجعه مستقیم به بیمه‌گر نباید باعث حذف حلقه مسئولیت مقصر اصلی حادثه و محملی برای انتفاع وی از قصور خویش گردد (قاسمی‌گرده، ۱۳۹۳: ۱۲۴). هدف مسئولیت مدنی قرارگیری بار جبران بر عهده عامل زیان است (قسمتی تبریزی و تاجور، ۱۳۹۸: ۱۰۹) و حقوق بیمه در معیت قواعد مسئولیت مدنی ایفای نقش دارد. در حقیقت، رجوع به بیمه‌گر حقی قانونی است که تضمین بیشتری برای زیان‌دیده رقم می‌زند و نباید از اعتبار حق اصلی وی در مراجعه به بیمه‌گذار بکاهد.

۱. در بخشی از دادنامه شماره ۹۳۰۷۳۴ مورخ ۱۳۹۳/۸/۲۸ شعبه ۸۶ دادگاه عمومی حقوقی تهران در توجیه استناد به مسئولیت تضامنی آمده است: «هر چند در قانون ما صدور حکم دایر بر محکومیت تضامنی مستلزم نص قانون است اما در پاره‌ای از موارد اقتضای وضعیت ایجاب می‌نماید که مسئولیت تضامنی انجام پذیرد زیرا حقوق شخص حقیقی و حقوقی به جهت وضعیت استنادی مالی و حقوقی به گونه‌ای است که چنانچه مسئولیت را به تساوی یا نسبت ایجاد نمایم موجبات دارا شدن غیر عادلانه اشخاص... خواهد شد...» اما شعبه ۱۲ دادگاه تجدیدنظر استان تهران به موجب تصمیم شماره ۹۳۰۹۹۷۰۲۲۱۲۰۰۹۶۹ مورخ ۱۳۹۳/۸/۲۸ اعلام نموده: «محکومیت تضامنی مستلزم نص است و عدم امکان تشخیص میزان بهره‌مندی استفاده‌کنندگان از برنامه و نرم افزار موضوع دعوی موجب جریان بحث مسئولیت تضامنی نمی‌گردد.» (برگرفته از سایت سامانه ملی آرای قضایی به نشانی

(<https://ara.jri.ac.ir>)

مبنای حقوقی در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ نیز زمینه طرح و توسعه نظریه تضامن را تقویت می‌کند. بر اساس ماده ۱۴ و ۱۵ این قانون، بیمه‌گر مکلف است خسارت زیان‌دیده را بدون هیچ شرط و اخذ تضمین پرداخت کند و سپس برای بازیافت خسارت به مسبب رجوع نماید. این حق نافی مراجعه به مسبب حادثه نیست و همان طور که برخی معتقدند مسئولیت تضامنی کارفرما در ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی با هدف جبران تمام زیان‌ها و عدم رویارویی با ادعای اعسار مسبب حادثه مقرر شده است (کاتوزیان، ۱۳۹۴: ۲۱)، قرار گرفتن بیمه‌گر در معیت مسبب حادثه نیز برای تحقق اهداف یاد شده است. حق رجوع مستقیم زیان‌دیده به بیمه‌گر بر اساس مواد ۴ و ۳۰ قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ نوعی حق مستقل و قانونی است که مبین برقراری تضمین و حمایت بیشتر از زیان‌دیده است و قرائت جدید مبنای پذیرش این حق در قانون بیمه اجباری، مبین مفهوم عدم امکان رجوع به مسئول حادثه نیست. حمایت از زیان‌دیده در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ مقدم بر حمایت از زیان‌زننده است و نتیجه منطقی تغییر هدف بیمه مسئولیت از کارکرد «جبران به جانشینی از بیمه‌گذار» به «ابزاری برای آسان کردن جبران خسارت زیان‌دیده» (امیران بخشایش و باریکلو، ۱۳۹۳: ۱۷۳)، برقراری تضمین بیشتر برای زیان‌دیده نسبت به زیان‌زننده است. بر این اساس، وحدت موضوع خسارت نباید موجبی برای سلب حق انتخاب زیان‌دیده گردد. تضامن موجب حمایت بیشتر از زیان‌دیده می‌شود و جبران خسارت را تسهیل می‌کند (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۷: ۳۲۴) و پذیرش مسئولیت تضامنی با هدف تضمین بدون قید و شرط خسارت که در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ لحاظ شده، سازگارتر است.

مبنای قانونی دیگر که حمایت مقنن از نظریه تضامن در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ را نشان می‌دهد، تبصره ۲ ماده ۲ قانون مزبور است. اگرچه برخی حقوق‌دانان معتقدند که مسئولیت دارنده در این تبصره صرفاً محدود به اخذ بیمه‌نامه است و دارنده در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ دیگر به‌عنوان دارندگی مسئولیتی ندارد (صفایی، ۱۴۰۰: ۲۹۵ و ۳۲۰)؛ لیکن شناسایی مسئولیت مدنی دارنده در کنار مسبب حادثه با هدف حمایت حداکثری از زیان‌دیده و جبران کامل خسارت وی سازگارتر است (جوهرکلام، ۱۴۰۰: ۵۲۹) و توانایی رجوع زیان‌دیده به دارنده در کنار مسبب حادثه بر مبنای مسئولیت محض قابل قبول شناخته شده است (کاتوزیان و ایزانلو، ۱۳۹۷: ۳۴۸؛ جوهر کلام، ۱۴۰۰: ۵۳۳). بدین ترتیب، همان طور که مسئولیت جمعی دارنده خودرو و مسبب حادثه قابل تحقق است، شناسایی مسئولیت جمعی بیمه‌گر به جانشینی از دارنده خودرو و مسئولیت مسبب حادثه در کنار یکدیگر نیز خلاف اصل نیست.

همچنین تأکید بر وجود مسئولیت مسبب حادثه در کنار لزوم جبران توسط بیمه‌گر در انتهای

همین تبصره، دلیلی بر اشتغال هم‌زمان ذمه مسئول حادثه و بیمه‌گر به جبران خسارت است. این رویکرد در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۴۷ مسکوت بود و با تدبیر مقنن به قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۸۷ راه یافت. در تبصره ۲ ماده ۱ قانون اخیر مقرر شد که «مسئولیت دارنده وسیله نقلیه مانع از مسئولیت شخصی که حادثه منسوب به فعل یا ترک فعل او است نمی‌باشد. در هر حال خسارت وارده از محل بیمه‌نامه وسیله نقلیه مسبب حادثه پرداخت می‌گردد.» تأکید عبارت مزبور بر بقای مسئولیت مسبب حادثه در کنار مسئولیت دارنده که بیمه‌گر به جانشینی از وی جبران‌کننده خسارت است، تأییدکننده اشتغال هم‌زمان ذمه هر دو شخص در برابر زیان‌دیده و گرایش به مسئولیت تضامنی است. در نهایت مقنن به صورت آگاهانه حکم مزبور را در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ تکرار نمود تا بقای به عقیده سابق و پذیرش نظریه تضامن همچنان قابل استنباط باشد.

ممکن است ایراد شود که منظور از قید «مسئولیت شخصی که حادثه منسوب به فعل یا ترک فعل او است نمی‌باشد» در تبصره ۲ ماده ۲ قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵، مسئولیت در تحصیل بیمه‌نامه است و تأییدی بر مسئولیت مدنی شخص مسبب حادثه نمی‌باشد؛ بنابراین مسئولیت ابتدایی جبران با بیمه‌گر است و رویکرد وثیقه‌ای ترجیح دارد؛ اما در پاسخ می‌توان گفت، وفق ماده ۲ قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵، مسئولیت تحصیل بیمه‌نامه متوجه دارنده است که در تبصره ۱ ماده ۲ اعم از مالک یا متصرف دانسته شده است. بر اساس این تبصره، «هر کدام که بیمه‌نامه موضوع این ماده را تحصیل کند تکلیف از دیگری ساقط می‌شود». تکرار مجدد حکم تکلیف اخذ بیمه‌نامه بلافاصله در تبصره ۲ همین ماده توجیه منطقی ندارد و عبارت یاد شده باید حمل بر مسئولیت مدنی مسبب حادثه شود.

در کنار جهات یاد شده، نگرش مثبت رویه قضایی به پذیرش مسئولیت تضامنی بیمه‌گر و مسبب حادثه در حوادث رانندگی^۱، به حمایت از نظریه تضامن و گسترش قلمروی آن کمک

۱. در تصمیم نهایی شماره ۹۸۰۹۹۷۵۷۵۵۴۰۰۲۵۴ شعبه ۴ شورای حل اختلاف سبزوار این نوع مسئولیت پذیرفته شده است: «در خصوص دعوا... به طرفیت ۱. سید ابراهیم ۲. بیمه معلم... خواندگان را به پرداخت تضامنی مبلغ... به عنوان اصل خواسته و هزینه دادرسی در حق خواهان‌ها را صادر و اعلام می‌نماید...» این تصمیم به موجب دادنامه شماره ۹۹۰۹۹۷۵۱۸۳۳۰۰۱۰ شعبه سوم دادگاه عمومی حقوقی سبزوار تأیید می‌گردد.

همچنین در تصمیم شماره ۹۸۰۹۹۷۷۵۱۳۲۰۰۶۶۸ مورخ ۱۳۹۸/۵/۲۸ شعبه ۳۰۲ شورای حل اختلاف مشهد آمده: «دعوی خانم... به طرفیت بیمه دانا و آقای... به خواسته مطالبه دیه ناشی از تصادف... شورا دعوی خواهان را محمول بر صحت دانسته و مستنداً به مواد... خواندگان را متضامناً به پرداخت... بابت اصل خواسته و به استناد

شایانی می‌نماید و در قاعده‌مهندسازی رویکرد کلی پذیرش نوع مسئولیت در عرصه حوادث رانندگی مؤثر است.

نتیجه

هدف جبران خسارت در نظام مسئولیت مدنی با ظهور حقوق بیمه تحول چشمگیری داشته است و تقویت مسئولیت جمعی در پرتوی این نهاد، باعث شده تا تفکر عدم جبران بسیاری از خسارات به ورطه فراموشی سپرده شده است. ورود بیمه‌گر به حوزه مسئولیت سبب می‌شود تا آیین دعوی جبران خسارت در نظام بیمه‌ای اندکی تفاوت نماید و جهت‌گیری هدف زیان‌دیده از مسبب حادثه، به سمت بیمه‌گر دوران کند. چنین دعوایی اگرچه در اکثر نظام‌های حقوقی مستقلاً علیه بیمه‌گر قابل طرح است، لیکن مزایای هم‌زمانی طرح دعوا علیه بیمه‌گر و مسبب حادثه موجب می‌شود تا زیان‌دیده دعوی خود را متوجه هر دو سازد. عدم پذیرش مسئولیت بیمه‌گر در چنین دعوایی با توجه به تحولات گسترده دعوی مستقیم قابل قبول نیست و نظام حقوقی ایران نیز در حال حاضر بر مبنای توجیحات حقوقی و قانونی و در بستر تعدیل رویه قضایی چنین دعوایی را به‌طور قاطع استماع می‌کند و قابلیت ورود به ماهیت دعوا برای محکمه فراهم است. همچنین مسکوت گذاردن خواسته دعوا نسبت به مسبب حادثه با قواعد دادرسی مدنی سازگار نیست. چنانچه حضور بیمه‌گر صرفاً برای توجیه ارکان

نظریه پزشکی قانونی در حق خواهان محکوم می‌نماید.»

در دادنامه شماره ۰۳۶۱۰۰۳۲۵۵۰۹۹۷۸۳ مورخ ۱۳۹۶/۳/۲۲ شعبه ۱۵ دادگاه تجدیدنظر استان کرمانشاه نیز محکومیت تضامنی مسبب حادثه و بیمه‌گر استنباط شده است. به موجب این تصمیم: «تجدیدنظرخواهی آقای ... به طرفیت ۱- ... ۲- ... ۳- بیمه البرز نسبت به دادنامه شماره ۰۵۱۶۰۹۹۷۸۳۱۱۵۰ مورخ ۱۳۹۵/۷/۲۵ شعبه پانزدهم دادگاه عمومی حقوقی کرمانشاه که به موجب آن ... حکم به بی‌حقی وی صادر شده، وارد است زیرا اولاً ... رابعاً در حوادث زیان‌بار ناشی از وسایل نقلیه موتوری زمینی برای تضمین جبران خسارت وارد شده به زیان‌دیده ثالث، بر اساس مقررات مختلف حاکم در زمان وقوع حادثه زیان‌بار، اشخاص متعددی شامل ۱- راننده مقصر بر اساس قواعد عمومی مسئولیت مدنی اتلاف و تسبیب ۲- دارنده وسیله نقلیه بر اساس قانون اصلاح بیمه اجباری ... ۳ بیمه‌گر مسئولیت مدنی ناشی از وسیله نقلیه مقصر حادثه بر اساس قرارداد بیمه و قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ ... در مقابل جبران خسارت زیان‌دیده ثالث مسئولیت دارند؛ بنابراین تجدیدنظرخوانده ردیف اول به عنوان دارنده وسیله نقلیه حادثه آفرین و تجدیدنظرخوانده ردیف دوم به عنوان راننده و تجدیدنظرخوانده ردیف سوم به عنوان شرکت بیمه‌گر در حدود مقررات قانون در مقابل تجدیدنظرخواه مسئول بوده و با توجه به ... حکم به محکومیت تضامنی تجدیدنظرخواندگان به شرح ذیل صادر و اعلام می‌گردد...» (به نقل از بهری و قربانی جویباری، ۱۴۰۰:

شکلی دعوا و مستند نمودن دادرسی در برابر مسبب حادثه باشد، گذشت از مسئولیت وی توسط محکمه قابل توجیه است؛ لیکن چنانچه به دنبال این ظاهر، غرض مطالبه حق توسط زیان دیده دنبال شود، سهم کردن مسبب حادثه در حکم ماهوی دادگاه ضروری است.

نظریات مبتنی بر مسئولیت استقلالی بیمه‌گر و مسبب حادثه در اشکال مختلفی قابل ظهور است که اگرچه هر یک از برخی جهات قابل توجیه است، لیکن حمایت کامل از زیان دیده را به دنبال ندارد. دشواری تفکیک دین واحد و تضییع حق زیان دیده در نظریه تقسیم مسئولیت بین مسبب حادثه و بیمه‌گر، کمتر حقوق دانی را به سمت این نظریه سوق می‌دهد و مسئولیت وثیقه‌ای بیمه‌گر یا اعطای حق به زیان دیده برای رجوع به یکی از مسبب حادثه و بیمه‌گر نیز نه تنها با روح قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ سازگار نیست، بلکه قرارداد بیمه را بر زیان دیده تحمیل می‌کند که با هدف تضمین بدون قید و شرط خسارت در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ در تعارض است. مبانی حقوقی و منطقی قابلیت گذر از اصل عدم تضامن را در عرصه حوادث رانندگی هموار می‌سازد و مسئولیت جمعی بیمه‌گر و مسبب حادثه، روش فنی و مناسبی برای تحقق هدف حمایت از زیان دیده در قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵ است که اطمینان خاطر بیشتر زیان دیده از جبران خسارات خود را به دنبال دارد. این رویکرد نه تنها در مواد متعدد قانون مزبور مورد توجه و حمایت مقنن قرار گرفته، بلکه با تأیید رویه قضایی، اصل تضامن مسئولیت بیمه‌گر و مسبب حادثه به عنوان یکی از بنیادهای مسئولیت مدنی در حال گسترش و تقویت است.

منابع

فارسی

- آقائی، محمدعلی (۱۳۹۴)، «تضامن طلبکاران»، تحقیقات حقوق تطبیقی ایران و بین‌الملل، دوره ۸، شماره ۲۷.
- ابهری، حمید و محمد قربانی جویباری (۱۴۰۰)، تعهدات و حقوق صندوق تأمین خسارت‌های بدنی در نظام حقوقی ایران، تهران: مجد.
- الفت، نعمت‌الله و اکبر ذاکریان (۱۳۹۴)، «بررسی تطبیقی امکان استیفای دین از طلب مدیون»، دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی، دوره ۲، شماره ۱۰۳.
- امیران بخشایش، عیسی و علیرضا باریکلو (۱۳۹۳)، «مفهوم اصل جبران خسارت در حقوق بیمه»، مجلس و راهبرد، دوره ۲۱، شماره ۸۰.
- ایزانلو، محسن و صادق شریعتی نسب (۱۳۹۱)، «مطالعه تطبیقی "عدم قابلیت استناد" در حقوق ایران و فرانسه»، فصلنامه حقوق خصوصی، دوره ۹، شماره ۲۱.
- بایایی، ایرج (۱۳۹۴)، حقوق بیمه، تهران: سمت.
- بادینی، حسن، جمشید یحیی‌پور، صابر علایی و اردلان حق پناه (۱۳۹۹)، «ماهیت مسئولیت بیمه‌گر و تأثیر آن در انتخاب روش استرداد و اصل قائم‌مقامی»، دوفصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی، دوره ۲۷، شماره ۱۷.
- برهانیان نقیبی، عبدالحسین (۱۳۸۶)، بررسی مبانی بیمه در اسلام، قم: زمزم هدایت.
- پورمولا، سیدمحمدهاشم (۱۳۹۰)، «حق و حکم در فقه امامیه»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳۳.
- جنیدی، لعیا (۱۳۷۵)، «تضامن و آثار و اوصاف آن»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۱۶، شماره ۳۵.
- جواهرکلام، محمدهادی (۱۴۰۰)، مبانی و اصول جبران خسارت بدنی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- حسینی‌خواه، سیدجواد (۱۳۹۰)، قاعده ضمان ید، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار.
- خادم رضوی، قاسم، الیاس نوعی و آزاده مهرپویان (۱۳۹۴، بهار)، «رابطه سببیت در مسئولیت ناشی از بی احتیاطی؛ نگاهی تطبیقی به حقوق مسئولیت مدنی ایران و انگلستان»، پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۳، شماره ۱۰.
- خدابخشی، عبدالله (۱۳۹۷)، حقوق دعاوی ۳ (تحلیل و نقد رویه قضایی)، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- خدابخشی، عبدالله (۱۳۹۶)، حقوق بیمه و مسئولیت مدنی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- دیلمی، احمد (۱۳۹۰)، «تأملی در قرآنت‌های مختلف از مسئولیت تضامنی»، مجله فقه و حقوق اسلامی، دوره ۲، شماره ۳.
- رباطی، مهسا (۱۳۹۵)، نظریه عمومی عدم قابلیت استناد در حقوق تجارت، پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد، مشهد: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد.
- رحیمی، سید علی اصغر و داود محبی انجدانی (۱۴۰۰)، «مبنای تعهد دارنده و بیمه‌گر خودرو در قانون بیمه اجباری شخص ثالث مصوب ۱۳۹۵»، پژوهشنامه بیمه، دوره سی و ششم، شماره ۱۴۱.

- شهباز قهفرخی، سجاد (۱۳۹۹)، «تبیین و نقد نظریه تعامل متقارن در تعیین میزان تقصیر زیان‌دیده و خواننده دعوی در مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر»، حقوقی دادگستری، دوره ۸۴، شماره ۱۱۱.
- شهنایی، خلیل (۱۳۸۵)، «قلمروی مسئولیت تضامنی در حقوق ایران»، بررسی‌های بازرگانی، سال ۲۰، شماره ۲۱.
- شمس، احسان (۱۳۹۸)، «تعهد تضامنی»، دانشنامه‌های تخصصی، دوره ۲، شماره ۴.
- صفایی، سیدحسین و حبیب‌اله رحیمی (۱۳۹۷)، مسئولیت مدنی تطبیقی، تهران: شهردانش.
- صفایی، سیدحسین، حسن بادینی، بختیار عباسلو و سعیده صالحی (۱۳۹۷)، «معیار تقسیم مسئولیت در فرض تعدد اسباب و تحول آن در حقوق ایران»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۲۴، شماره ۸۴.
- صفایی، سیدحسین و حبیب‌اله رحیمی (۱۴۰۰)، مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، تهران: سمت.
- عابدی، محمد و محمدتقی نادی (۱۳۹۹)، مسئولیت مدنی و نظام جبران خسارت در حوادث رانندگی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- عرفانی، توفیق (۱۳۷۱)، قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران، تهران: انتشارات کیهان.
- قاسم‌زاده، سیدمرتضی (۱۳۹۰)، الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، تهران: میزان.
- قاسمی‌گرده، عیسی (۱۳۹۳)، «مطالعه دیه فوت قربانیان حوادث رانندگی توسط وارث مقصر از محل بیمه‌نامه شخص ثالث»، پژوهشنامه بیمه، دوره ۲۹، شماره ۱۱۴.
- قسمتی تبریزی، علی و صفا تاجور (۱۳۹۸)، «بررسی انتقادی دعوی جانشینی در بیمه اجباری حوادث ناشی از وسایل نقلیه»، پژوهشنامه بیمه، دوره ۳۴، شماره ۱۳۴.
- کاتوزیان، ناصر و محسن ایزانلو (۱۳۹۷)، الزام‌های خارج قرارداد (مسئولیت مدنی)، جلد سوم، تهران: گنج دانش.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۴)، الزام‌های خارج از قرارداد (مسئولیت مدنی)، جلد دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۱)، الزام‌های خارج از قرارداد (مسئولیت مدنی)، جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- محمدی، سام (۱۳۸۵)، «تمیز تعهد به نفع شخص ثالث از نهادهای حقوقی مشابه»، پژوهشنامه حقوق و علوم سیاسی، دوره ۱، شماره ۲ و ۳.
- مولودی قلاچی، محمد (۱۳۹۷)، «اسقاط حقی که هنوز ایجاد نشده است»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۲۰، شماره ۴۷.
- یزدانیان، علیرضا و عباس نیازی (۱۳۹۳)، «مطالعه تطبیقی مسئولیت تضامنی در فقه و حقوق فرانسه»، مطالعات حقوق معاصر، دوره ۵، شماره ۸.

عربی

- شهید اول (بی‌تا)، القواعد و الفوائد، جلد دوم، قم: کتاب فروشی مفید.
- طباطبایی یزدی، سیدمحمدکاظم (۱۴۲۱)، حاشیة المکاسب، جلد اول، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- مجاهد طباطبائی، سید محمد (بی‌تا)، المناهل، قم: مؤسسه آل‌البتت علیه السلام.

- محقق داماد، سیدمصطفی (۱۴۰۶)، قواعد فقه، جلد دوم، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۹)، رساله توضیح المسائل، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام.
- موسوی اردبیلی، سید عبد الکریم (۱۴۱۴)، فقه الشركة و کتاب التأمین، قم: دار العلم مفید رحمه الله.
- موسوی خمینی، سید روح الله (بی تا)، تحریر الوسیله، جلد دوم، قم: مؤسسه مطبوعات دارالعلم.

انگلیسی

- Ball, Scott; Dedman, Linda; Dunlop Gates, Pamela (2015). **The Right and Duty to Settle Third-Party Liability Claims: A 50-State Survey**. Paper presented at the Insurance Coverage litigation Committee CLE Seminar. Retrieved from: https://www.victimslawyer.com/files/4_1_the_right_and_duty_to_settle_thirdparty_liability_claims.authcheckdam.pdf. Last visit: 10/1/2021.
- Denslow, Alex; Baks, Bas (2018). **Ten things every insurer should know**. Submitted by CMS law. Tax. Future. Retrieved from: <https://cms.law/en/int/publication/ten-things-every-insurer-should-know>. Last visit: 9/5/2021.
- European Commission (2014). **Final Report of the Commission Expert Group on European Insurance Contract Law**. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fulcher, Joseph Kyle (2000). "Un-insuring direct actions against insurance companies in Mississippi: State farm mutual automobile insurance company v. Eakins. Mississippi". **College Law Review**, 20(2), 375-394.
- Hodgkin, Ray (2002). **Insurance Law Text and Material**. United Kingdom: Cavendish Publishing Limited.
- IBA Insurance Committee (2012). **Direct Third-Party Access to Liability Insurance**. International Bar Association. Retrieved from: <https://www.scribd.com/document/498771793/IBA-Insurance-Committee-Substantive-Project-2012-FINAL>. Last visit: 9/30/2020.
- Johnson, Alston (1983). "The Louisiana Direct Action Statute". **Louisiana Law Review**, 43(6), 1454 – 1542.
- Kornhauser, Lewis; Revesz, Richard (1993). Settlements under joint and several liability. *New York University law review* 68(3). pp 427 – 493.
- **The Law Commission and the Scottish Law Commission** (2001). **Third Parties – Rights against Insurers**. Presented to the Parliament of the United Kingdom by the Lord High Chancellor by Command of Her Majesty Laid before the Scottish Parliament by the Scottish Ministers. Available from: <https://www.scotlawcom.gov.uk/files/9512/7989/6682/rep184.pdf>. Last Visit 8/19/2020.
- Turnbull, Jon; Quirk, Geraldine (2012). **The International Comparative Legal Guide to Insurance and Reinsurance 2012**. London: Global Legal Group Ltd.
- Vincenca Padovan, Adriana (2003). "Direct action of a third party against the insurer in marine insurance with a special focus on the developments in Croatian law". **Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti**, 42(157). pp 35- 83.